

Johan Söderberg

Teorier om klass i stadshistoria*

1. En eftersläpande teoribildning

Den makrosociologiska teoribildningen kring klassformering och klassrelationer i urbanhistoria är förvånansvärt outvecklad. Strävanden att på en teoretisk nivå formulera hypoteser om och skapa överblick i den mångfald av sociala relationer mellan människor, som möter historikern, har varit mycket mindre uttalade på det urban- än på det agrarhistoriska fältet. En förklaring till denna ojämna utveckling får sökas på det politiska planet. Den industrialiserade staden har inte blivit den skådeplats för social omvälvning som exempelvis många klassiska marxister och viktorianer väntade sig att få se. Inte bara den industrialiserade världens utan också tredje världens städer har karakteriserats av större stabilitet än en lång rad agrarsamhällen, vilka upplevt tillspetsade klasskonflikter och social revolution i helt annan skala. Drivkrafterna bakom denna agrara dynamik har från slutet av 1800-talet fortlöpande stimulerat en bred debatt och teoribildning som saknat motsvarighet på den urbana sidan. Betecknande nog har den mest omfattande debatten under det senaste decenniet kring den tidiga industrialiseringens förutsättningar och verkningar kretsat kring begreppet protoindustrialisering och kring processer *utanför* den urbana arenan.

En av orsakerna till, eller om man så vill ett av uttrycken för, denna eftersläpning är avsaknaden av uttalad makrosociologisk förankring i merparten av den urbanhistoriska litteraturen. De två främsta inspirationskällorna i den allmänna samhällsvetenskapliga diskussionen kring klass och social skiktning — Marx och Weber — har i synnerhet när det gäller den senare endast i mycket uttunnad form kommit till uttryck i den forskning historikerna bedrivit. Marx har påtagligt influerat en begränsad grupp forskare medan fragment från Weber fått ett

* Denna uppsats syftar till att diskutera teorier om klasser och social stratifiering samt deras användande i urbanhistorisk forskning. Framställningen inriktas på en relativt tidig period av industrikapitalistisk omvandling ca 1750—1850 och på större urbana centra. Inledningsvis diskuteras alternativa forskningsinriktningar utifrån deras bakgrund i klassisk sociologisk teori.

Avsnitt 2 försöker ringa in olösta problem förknippade med en vanlig variant av empirisk klassanalys. Avsnitt 3 diskuterar tänkbara modifieringar med utgångspunkt i två skilda traditioner, dels sociologiska teorier kring segmentering och marginalisering, des den debatt som ägt rum inom agrarhistoria och agrarsociologi.

bredare men också mera diffust genomslag. I realiteten borde centrala tankegångar bakom forskningsinriktningen från 1960-talet och framåt återföras på Weber snarare än på någon annan teoribildare. Den omfattande, starkt empiriskt orienterade litteratur kring människors livschanser och sociala rörlighet som växte fram från mitten av 1960-talet utvecklades utan direkta återkopplingar till Webers diskussion av begrepp som livschans och social klass. En del av influenserna härrörde i stället från amerikansk urbansociologi, inte minst från W Lloyd Warners inflytelserika 1940-talsstudier av stratifiering i amerikanska städer. Warner var väl förtrogen med Weber. Hans arbete var emellertid tämligen ensidigt inriktat på en av dimensionerna i Webers analys — status — som helt frikopplades från det ekonomiska klassbegrepp som var en lika viktig beståndsdel i dennes större, fastän långtifrån definitivt utformade, tankebyggnad. Som den engelske sociologen Frank Parkin anmärkt vore det inte överraskande om Weber, ställd inför den vetenskapliga produktion i vilken han figurerat, analogt med Marx hade utropat ”*Je ne suis pas Weberien*”.¹

Flera sociologer har på senare tid pekat på den egendomliga jämförelse mellan Weber och Marx som länge var standard i sociologisk litteratur. Marx' klassbegrepp, som tog sin utgångspunkt i människors relationer till varandra i produktionsprocessen, ansågs otillräckligt och underlägset Webers distinktion mellan tre dimensioner — klass, status och makt — vilka bättre fångade in komplexiteten i det moderna samhället. Man förbisåg det fundamentala faktum att Weber aldrig betraktade dessa tre dimensioner som oberoende av varandra. Genomgående underskattades likheterna mellan Weber och Marx. I själva verket arbetade Weber med ett ekonomiskt klassbegrepp i lika hög grad som Marx, och även Weber underströk att klass i denna mening hade en objektiv existens som var oberoende av människornas uppfattning av klassförhållandena. Likaså tvingades båda att skapa ett annat klassbegrepp — vad Marx kallade ’klass för sig’ — för att ta hänsyn till att en gemensam ekonomisk klassituation inte nödvändigtvis innebär en medvetenhet om gemensamma intressen eller ett agerande som klass. När Weber diskuterar relationen mellan ’klass’ och ’status’ är skillnaden gentemot Marx mera en fråga om tyngdpunkt. Weber var angelägen att betona att parallelliteten mellan klass och status var mycket mindre självklar än vad Marx givit intryck av.²

Samtidigt är det uppenbart att Webers ekonomiska klassbegrepp är konstruerat för andra syften än Marx'. Webers avsikt var att åstadkomma en teori som kunde prediktera och förklara mera av distinktioner och motsättningar inom de grupper som Marx betraktade som huvudklasserna under kapitalismen. Framför allt var Weber angelägen att understryka möjligheterna till differentiering bland de egendomslösa. Dessa bildade långtifrån någon ’proletär’ klass. I stället varierade deras klassituation kraftigt efter de ’marknadsföringsbara färdigheter’ som de besatt. De mest ’negativt privilegierade’ besatt inga sådana färdigheter, medan andra nominellt egendomslösa kunde erbjuda färdigheter med ett högt marknadsvärde. Till följd av detta måste man räkna med förekomsten av olika typer av ’medelklasser’ som i sin klassituation befann sig mellan de

egendomsägande och de 'negativt privilegierade'. Mellan de egendomslösa var olikheterna i klassituation så stora att det inte fanns skäl att räkna med en gemensam medvetenhet eller ett gemensamt agerande som omfattade hela kategorin.

En annan intressant men outvecklad beståndsdel hos Webers teori är vad han kallade 'sociala klasser' till skillnad från de klasser som bestämdes på ekonomiska grunder. Sociala klasser definierades med utgångspunkt i klassituationer med likartade möjligheter till social rörlighet inom eller mellan generationer. Social klass är inte detsamma som statusgrupp eftersom frågan inte gäller människors medvetenhet så mycket som deras livschanser i stort. Begreppet leder också in på problemet hur klasser reproduceras genom andra mekanismer än de som ligger i den ekonomiska produktionsprocessen.

Man kunde säga att begrepp som livschans och social klass i betydelser som inte ligger långt från Webers kommit att spela en mycket framträdande roll i urbanhistorisk forskning, fastän på ett renodlat empiriskt plan. Stephen Thernstroms nu klassiska *Poverty and progress: social mobility in a nineteenth-century city* (1964) stimulerade en hel generation amerikanska urbanhistoriker till att utforska social rörlighet och livschanser för människor i 1800-talets stadsmiljö. Med hjälp av mödosamt insamlade individdata kunde hypoteser om bl a frekvensen av uppåtriktad social rörlighet prövas och myten om 'from rags to riches' avvisas. En kraftig förskjutning från att skriva stadens historia till att systematiskt beskriva den urbana befolkningens historia ägde rum.³ De oerhörda krav på datainsamling, som den nya orienteringen mot mikrokosmos ställde, medverkade säkerligen till att dra forskarnas uppmärksamhet från teoriproblem. Thernstrom själv motiverade sitt val av Newburyport som undersökningsområde med att Warner en generation tidigare genomfört en massiv studie av klasstrukturen där. Ibland kunde den empiriska attityden förvandlas till program som hos Peter R Knights i hans skickligt genomförda *The plain people of Boston, 1830—1860* (1971): "The inquiries were conceived in a spirit which determinedly distanced itself from hypothesis and models of population behavior, proceeding from the empirical premise that facts must precede theories."⁴

Mot denna bakgrund av relativ teoretisk underutveckling är det glädjande att diskussionen kring urban klassteori nu ser ut att skjuta fart, delvis tack vare insatser från sociologer som Anthony Giddens och Erik Olin Wright. Marxistiska ansatser har därvidlag varit mycket mer framträdande än weberska. I det följande utgår jag från ett sådant försök i marxistisk riktning, Michael B Katz' principiellt hållna plädering för klassanalysens användbarhet, för att därefter mer generellt diskutera teori- och metodproblem förknippade med denna ansats.⁵

2. Att definiera och mäta klass: den oförklarade residualen

Katz argumenterar för att klassbegreppet, till skillnad från begreppet stratifiering, är förankrat i en bredare samhällsteori. Klass får inte förväxlas med strati-

fiering och kan inte likställas med en enkel rangordning av människor efter exempelvis inkomst eller yrke. Klasstrukturen kan, fortsätter Katz, beskrivas kvantitativt med hjälp av de slag av historiska massdata — typ folkräkningar — som forskarna alltmör kommit att uppmärksamma. Klassteoretikerns uppgift blir då att på empirisk grund visa, att hans analytiska verktyg leder till mer meningsfulla och precisa förklaringar av struktur- och beteendeförändringar än vad som kan åstadkommas enbart med begrepp som stratifiering och yrke.

Hur skall då klassbegreppet operationaliseras? Katz hamnar här omedelbart i en karakteristisk svårighet: han tvingas konstatera att yrke är ett oprecist men dock ”det enda konsistenta måttet” på klass. Eftersom yrke naturligtvis ändå inte sammanfaller med klass kan människornas fördelning i det senare avseendet bara beskrivas genom en aggregering av yrken. Katz väljer att slå samman yrkesgrupperna till en enkel tvåklassmodell med arbetarklass contra företagare (där den sistnämnda kategorin också innefattar självägare, affärsanställda, offentligt anställda och hantverksmästare).

Katz’ nästa steg är att ställa frågan i hur hög grad variationen i människors ekonomiska ställning, betraktad som beroende variabel, kan återföras på deras klasstillhörighet. I en variansanalys relateras därför klass som oberoende variabel till ett mått på individernas ekonomiska position (beroende på källsituationen är detta antingen det totala beskattade egendomsvärdet eller bostadsvärdet per capita, i båda fallen logaritmerade). Resultatet är för Hamilton 1871 en η^2 på 0,18, dvs 18 % av variansen i egendomsvärdet kan återföras på klassvariabeln. Detta skall jämföras med den η^2 på 0,24 som erhöles med en traditionell yrkesgruppsvariabel med 16 kategorier. För Buffalo 1855 blev resultatet ännu sämre: tvåklassmodellen kunde göra reda för 9 % av den ekonomiska variansen, de 16 yrkesgrupperna för 11 %.

Katz’ analys är ett utpräglat exempel på en *endimensionell* operationell definition av klass. Då klasserna inte är något annat än aggregat av yrken, hamnar den forskare som väljer denna operationalisering oundvikligen i en defensiv position. *I bästa fall* kan han demonstrera, att den valda klassindelningen inte ger en mycket *sämre* prediktion av någon lämplig beroende variabel än vad yrkesvariabeln ensam skulle ge. Han kan inte nå längre än att visa, att införandet av en klassindelning *utöver* yrkesklassificeringen inte innebär någon stor omväg och att detta merarbete kompenseras av ökad klarhet och överskådlig het, av att strukturen i data lyfts fram genom att detaljer skalas bort, kort sagt av en fruktbar datareduktion.

De kvantitativa resultat Katz nådde ser han också själv som en framgång för sin klassindelning, och visar att demografiska faktorer bidrar föga till att förklara människors fördelning efter klass. Endast 6 % av variationen i klasstillhörighet i Hamilton kunde återföras på ålder, civilstånd och etnicitet. Ingenstans diskuterar han emellertid det mest slående resultatet — att *den stora merparten av variationen i människors ekonomiska position lämnas oförklarad såväl av yrkesvariabeln som, och i ännu högre grad, av klassindelningen.*

Det bör understrykas att Katz’ resultat inte är sämre än vad andra forskare

erhållit med likartade metoder. För Philadelphia 1860 resulterade Stuart Blumins försök att relatera yrke till förmögenhet i en η^2 på 0,17. Utfallet av Allan Kulikoffs studie av en tidigare tidpunkt (Boston 1790) var mycket likartat: 19 % av variationen i förmögenhet eliminerades av yrkesvariabeln. Blumin och Kulikoff kopplade den ekonomiska variationen inte till klass utan till yrke.⁶ Vi har emellertid sett att en aggregering av yrken till klasser aldrig kan ge en *högre* förklaringsgrad. Den slutsats man måste dra är att det fanns en utomordentligt betydande ekonomisk variation *inom* yrken, en variation så stor att man bör ställa frågan om det är meningsfullt att arbeta med ett klassbegrepp av Katz' typ. I den utsträckning man kan tala om klasser i denna mening är de i varje fall synnerligen heterogena. Man bör i så fall vara klar över att man arbetar med klasser av 'low classness', för att låna en term från agrarsociologen Teodor Shanin.⁷

Ett annat problem med ett enbart på yrkesgrupper baserat klassbegrepp är att man avhänder sig möjligheten att fånga in *överlappningar* mellan klasser och att avgöra hur skarpa *demarkationslinjerna* mellan dem är. I en klargörande teoretisk diskussion kring socioekonomiska kategorier i 1800-talets svenska agrarsamhälle har Ulf Jonsson pekat på behovet av en begreppsmässig ram som förmår blottlägga såväl skillnader som likheter samtidigt som den tar hänsyn till att relevanta ekonomiska skiktningssvariabler normalt har en kontinuerlig karaktär.⁸ Fastän bevarat källmaterial naturligtvis aldrig kan ge oss all den information om människors relationer till produktionsprocess och till varandra som vi skulle önska, finns det som regel ändå information *utöver* yrkesbeteckningen att tillgå.

I detta sammanhang bör också den logiska frågan resas, huruvida yrke och klass rimligtvis kan betraktas som 'oberoende' i förhållande till ekonomiska variabler som förmögenhet. Medan man måste instämma med Katz när han skriver att yrke är en imperfekt indikator på klass, är det inte lika klart varför det skulle vara den *enda* indikatorn. Varför skulle inte exempelvis förmögenhet kunna ses som en annan indikator på klass, sannolikt t o m *mindre* imperfekt än yrke? I stället för att begränsa sig till endast *en* indikator på klass kan man mycket väl tänka sig att arbeta med flera. Var och en av dessa observerbara indikatorer kan vara imperfekt men sammantagna ger de större möjligheter att på ett realistiskt sätt ringa in klasser än vad en ensam indikator erbjuder. Just denna principiella tankegång ligger bakom kvantitativa metoder med faktoranalytisk anknytning för att beskriva relationer som involverar *latenta*, dvs icke direkt observerbara, variabler. Det finns skäl att överväga alternativ till det något ensidiga användandet av metoder som regressions- och variansanalys, vilka förutsätter att variabler genomgående är observerbara. Sedan 1970-talet har också utvecklingen av metoder avsedda att hantera även komplicerade samspel mellan *latenta* och observerbara variabler gjort så stora framsteg, att de nu borde förtjäna allvarlig uppmärksamhet från historikerna.⁹

Samtidigt borde det systematiska användandet av moderna statistiska metoder kunna leda till mer fruktbara återverkningar på de konceptioner forskaren

utgick från. En generell begränsning i urbanhistorisk klassforskning ligger i den närmast fullständiga frånvaron av återkoppling mellan empiriska resultat och den teoretiska ansats som utgjorde startpunkten. Det vore lätt att räkna upp rader av försök att 'applicera' en viss teoretisk apparat på ett källmaterial samtidigt som det är slående hur sällan resultaten av dessa strävanden fått någon effekt på teoribildningen. För Katz är således fördelningen av människor i endera av två klasser given på teoretiska grunder. Diskutabelt är inte minst hans sätt att föra alla affärsanställda och offentligt anställda till överklassen. Deras ställning i produktionsprocessen anses ha varit sådan, att de stod närmare samhällets översta skikt än arbetarklassen. Hur denna klassificering står sig gentemot tänkbara alternativ då det gäller att prediktera förmögenhetsfördelningen undersöks emellertid aldrig. Katz har inte försökt använda sina förtjänstfulla förmögenhetsdata till att pröva om en annan klassificering — låt oss säga med 'white collar' placerade i arbetarklassen — hade givit ett mer tillfredsställande resultat. Den kontinuerliga debatten om betydelse av gränser mellan 'white collar' och 'blue collar' hamnar i en återvändsgränd så länge rivaliserande hypoteser inte testas, utvärderas och modifieras mot bakgrund av tillgängliga data.

Detta leder oss över till en granskning av *flerdimensionella* klassmodeller, vilka i någon mening tar hänsyn till annan information än yrket. Vilka förhållanden genererade den stora variationen inom yrken? I fråga om makrosociologiska referenspunkter går tankarna i första hand till Weber och hans framhåvande av distinktioner inom ekonomiska klasser, vilket nämndes inledningsvis. Men det bör också sägas att Marx pekade på bristen på kongruens mellan yrke och klass då han framhöll att ett och samma yrke kunde utövas inom helt skilda klasser.¹⁰ Fastän han skulle ha ställt sig minst sagt skeptisk till att definiera klass utifrån yrke, var hans intresse för inomklassöjämlikhetens rötter så begränsat att man på den punkten får hämta utgångspunkter på annat håll.

3. Flerdimensionella klassbegrepp och ekonomisk ojämlikhet

3.1 Teorier om segmentering och marginalisering

Vad som här avses med flerdimensionellt klassbegrepp är *inte* detsamma som att sammanväga ett antal indikatorer på social och ekonomisk position till ett enstaka index. Ett exempel på detta förfarande är Diedrich Saalfelds studie av Göttingen 1760—1860. Han har tillgång till andra indikatorer än yrke såsom skattebelopp, tjänstefolks- och fastighetsinnehav osv. Varje individ åsätts ett bestämt antal poäng efter sin ställning med avseende på var och en av dessa variabler. För tjänstefolksvariabeln är således skalan fyragradig och för den personella skatten sjugradig. Poängen för samtliga indikatorer adderas, varvid det visar sig att undersökningspersonerna 1763 kan få lägst 0 och högst 22 poäng. Detta index betraktar Saalfeld som ett säkrare mått på social ställning än någon

av de enskilda indikatorerna.¹¹ Proceduren har den nackdelen att man avhänder sig intressant information genom aggregeringen. Frågor om överlappningar och demarkationslinjer kan heller inte besvaras.

Jag ser det heller inte som en näraliggande uppgift att utarbeta flerdimensionella klassbegrepp i den meningen att de skulle söka förena ekonomiska, ideologiska och politiska nivåer. För ett tydligt försök i den riktningen svarar den australiensiske historikern R S Neale. Han har två utgångspunkter för sin klassindelning. Den ena är en dahrendorfsk auktoritetsdimension, som tar fasta på relationer mellan människor präglade av auktoritet eller underordnande. Neales andra huvuddimension är vad han något svävande kallar social stratifiering med i första hand ekonomiska och mätbara komponenter som inkomst, förmögenhet och utbildning. Modellen är tänkt att fånga in väsentliga drag i den brittiska klasstrukturen kring år 1800. De båda dimensionerna auktoritet och social stratifiering sammanfaller ofta men inte nödvändigtvis. Neale finner det således motiverat att tala om två arbetarklasser: en arbetarklass A som är sammansatt av fabriks- och hemindustriarbetare (utom flertalet kvinnor) och en arbetarklass B bestående av bl a jordbruksarbetare och tjänstefolk. Distinktionen mellan dem görs i auktoritets- snarare än i stratifieringsdimensionen: arbetarklass A utmanar den existerande auktoritetsstrukturen medan B-kategorin intar en attityd mera präglad av deferens.¹²

Neales modell lämpar sig bäst för att resonera kring samband mellan ekonomisk och politisk förändring på makronivå. Den är inte operationaliserad på ett sådant sätt att enskilda människor kan föras till en bestämd klass. Redan införandet av auktoritetsvariabeln skulle så gott som omöjliggöra sådana applikationer på mikronivån. Ju större vikt som fästs vid variabler relaterade till värderingar eller medvetenhet, desto svårare blir det av källmässiga skäl för forskaren att producera en indelning som representerar något bredare än endast politiskt eller ideologiskt artikulerade grupper. Problemet är framträdande i John Fosters studie av arbetarklassen i Oldham under 1800-talets första hälft.¹³ Klass definieras av Foster inte utifrån ekonomiska kriterier utan på basis av klassmedvetenhet. En konsekvens av detta som är svår att undvika är att hans framställning kommer att handla mycket mera om arbetarledarnas värderingar och verksamhet än om *klassens*.

En större begreppsmässig reda, och samtidigt en bättre anpassning till de möjligheter de historiska källorna vanligen erbjuder, finner vi hos den västtyske socialhistorikern Jürgen Kocka. Kocka är samtidigt den historiker som kommit längst i att precisera en webersk ansats. Han ser det som analytiskt fruktbart att skilja mellan klasser i tre dimensioner: (1) Klass som en uppsättning familjer och individer som intar en gemensam ekonomisk position och till följd av detta har gemensamma latent intressen, oavsett hur dessa intressen artikuleras (*ekonomisk klass*), (2) Klass som en grupp som utöver tillhörigheten till en och samma ekonomiska klass också har en gemensam social identitet i form av sammanhållning, kommunikation och förväntningar (*social klass*), samt (3) Klass som en grupp som utöver klasstillhörigheten i de båda ovan nämnda betydelse-

na också formar gemensamma organisationer och/eller agerar kollektivt som klassmedlemmar (*class in action*). Kocka betonar att han inte räknar med några entydiga kausala effekter från en dimension till en annan och inte heller med någon bestämd kronologisk sekvens. Snarare är det en utmaning för historikern att utforska de sätt på vilka de tre dimensionerna växelverkar.¹⁴

Kockas ansats har stora fördelar. De tre dimensionerna hålls analytiskt åtskilda vilket gör begreppsapparaten lämpad för att studera samspelet mellan dem. Genom att skilja ut ett ekonomiskt klassbegrepp från övriga undviks de ovan diskuterade svårigheterna med att i ett samlat klassbegrepp definitions-mässigt inrymma även ideologiska förhållanden. Kocka hämtar vidare från Giddens begreppet *klasstrukturering* som benämning på den process i vilken klasser formas. Orienteringen mot strukturering snarare än struktur skulle kunna leda till insatser som är mera utvecklade för forskningsläget i stort, där det idag finns större behov av breda, komparativa diskussioner kring de krafter som format eller motverkat klasskiktning och social differentiering över tiden än av punktstudier som detaljerat fördelar människor efter social och ekonomisk ställning vid enstaka tidpunkter. Ett stort antal undersökningar av den sistnämnda typen existerar redan och man måste konstatera att de inte bidragit till meningsutbyte eller en kumulativ forskningsprocess på det sätt som varit önskvärt.

Den fortsatta diskussionen begränsar sig till det första av de tre klassbegreppen ovan, ekonomisk klass. Samtidigt måste klass i denna ekonomiska mening uppenbarligen behandlas i ett bredare sammanhang som en företeelse som inte kan mätas med en enstaka indikator. I detta avseende fordras ett flerdimensionellt ekonomiskt klassbegrepp som kan göra reda för den stora oförklarade residualen i ekonomisk position. En första förutsättning för att komma längre synes vara att starkare betona kontextuella ekonomiska faktorer, dvs sådana som formar individens ekonomiska ställning utan att ha en självständig existens på denna nivå. Teorier om ekonomisk segmentering utgör en viktig grupp av teorier orienterade mot strukturella socioekonomiska processer snarare än mot individkaraktistika. Mycket av den sociologiska forskningen kring inkomstbestämning och arbetsmarknadssegmentering har under senare år förskjutits från individrelaterade till mer strukturella och institutionella fenomen. Det är egendomligt att dessa impulser kommit från icke-marxistiskt håll medan marxistiska klassanalysförsök i stor utsträckning hållt fast vid kriterier på individnivån.

En klassmodell baserad på enbart yrkesangivelser antar implicit att de ekonomiska utsikterna på arbetsmarknaden var homogena inom yrken. Flera teorbildningar kring dualekonomier, segmenterade arbetsmarknader och marginalisering har utvecklats som har det gemensamt att de inte godtar detta antagande. Teorierna kring arbetsmarknadssegmentering kan spaltas upp i två typer, vilka båda utgår från drag i den moderna amerikanska ekonomin och tar fasta på hur *branscher* resp *yrken* är strukturerade.¹⁵

Den branschorienterade teorivarianten är den mera makroinriktade av de båda. Startpunkten är en enkel dualekonomihypotes, som postulerar att ekono-

min är sammansatt av två sektorer. Å ena sidan finns där en kärnsektor präglad av hög kapitalintensitet och produktivitet samt av höga profiler, å andra sidan en perifer sektor som saknar dessa egenskaper och som därför också utmärks av större instabilitet i sysselsättning och tillväxt. I ett livschansperspektiv får existensen av de båda sektorerna viktiga konsekvenser för arbetskraften, inte bara i form av bättre utsikter till uppåtriktad rörlighet i kärnan. Teorin antar att det existerar barriärer för rörligheten mellan sektorerna, vilka försvårar för sysselsatta i periferin att ta sig över till kärnsektorn. Omvänt tänks periferin fylla funktionen av reträttväg för arbetskraft som inte längre kan sysselsättas i kärnan. Då övergångar mellan sektorerna ändå äger rum är det normalt till de lägsta nivåerna — startpositionerna — i kärnekonomin. På grund av de större produktivetskraven i kärnsektorn bör bland äldre arbetare flödet därifrån över till periferin överväga, medan övergång från periferi till kärna bör vara vanligare bland de yngre. I periferin bör man också oftare träffa på samtidigt byten av arbetsgivare, bransch och yrke. Förutsatt att ett och samma yrke kan utövas i såväl kärna som periferi, bör de nämnda dragen generera en ekonomisk variation inom yrken även då demografiska karakteristika som ålder hålls konstanta.¹⁶

En besläktad begreppsbildning men med annat ursprung och annan tyngdpunkt är distinktionen mellan *proletarisering* och *marginalisering* som sociala makroprocesser. Latinamerikanska sociologer har spelat en framträdande roll i denna debatt, vars begreppsbildning formats i analysen av aktuella urbana problem som sammanhänger med ansvällningen av grupper hänvisade till perifera ekonomiska aktiviteter i en rad städer i tredje världen. Så talar t ex Anibal Quijano Obregón om den osammanhängande ekonomiska strukturen och de fragmentariska relationerna till de dominerande elementen i systemet som utmärker stora delar av hantverk och småhandel. Dessa befinner sig nära systemets *marginella pol*. Undersysselsättningen skapar en marginaliserad arbetskraft, som inte skall förväxlas med vad Marx kallade den industriella reservarmén och såg som ett nödvändigt villkor för kapitalistisk produktion. Detta gäller inte, enligt Quijano, den marginalbefolkning han talar om.¹⁷

Till skillnad från dualekonomiteorin binder sig inte marginaliseringsteorin för en uppdelning av ekonomin i ett visst antal sektorer. Snarare urskiljs två extrempunkter i ekonomin med avseende på människors relationer till produktionsresurser och arbetsmarknad, men mellan centrum och periferi är skalan i princip kontinuerlig. För det andra är marginaliseringsansatsen mera än dualekonomiteorin orienterad mot processer snarare än beskrivningar av tillstånd vid bestämda tidpunkter. Den mexikanske agrarsociologen Rodolfo Stavenhagen menar också att marginaliseringen är den kontinuerliga process som innebär att en växande massa skapas som inte är systematiskt integrerad i yrkesstrukturen.¹⁸ Fördelningen av aktiviteter mellan den marginella polen och den centrala tas inte för given utan skall tvärtom förklaras utifrån teknologisk innovation, kapitalackumulation, arbetskraftsutbud och exploatering. I sista hand gäller det att klarlägga de mekanismer som verkar i riktning mot fragmentisering i motsats till integration i ekonomin.

Den amerikanska sociologen Teresa Sullivan har oberoende av den latinamerikanska diskussionen utvecklat en ansats för att studera marginalisering som är mera inriktad på hypotesprövning.¹⁹ Poängen i hennes begreppsapparat är att hon klart skiljer mellan marginella *arbetare* och marginella *arbeten*. Oavsett företagsstrukturen har en del av arbetskraften en marginell position som leder till underutnyttjande. Det kan röra sig om individrelaterade förhållanden som sjukdom eller handikapp, eller det kan vara frågan om diskriminering på grund av kön, etnicitet etc. Oavsett arbetskraftens sammansättning förekommer å andra sidan marginella jobb, karakteriserade av osäker och relativt okvalificerad sysselsättning för låg lön. Tekniskt obsoleta yrken och företag är naturligtvis överrepresenterade därvidlag men begreppsbildningen framhäver att marginella jobb också kan förekomma inom företag som är teknologiskt avancerade och fast etablerade.

Sullivans ansats förenar drag från den bransch- resp yrkesorienterade typen av segmenteringsteori. Den sistnämnda typen har steg för steg förfinats, nyligen exempelvis av Robert L Kaufman och Seymour Spilerman i en studie av de systematiska mönster i fråga om arbetskraftens ålderssegmentering som förekommer av en primär och en sekundär arbetsmarknad kan väntas generera. De räknar med att finna fem typer av ålderssegmentering efter yrke på basis av moderna amerikanska data.²⁰ En av dem är yrken med en U-formad åldersfördelning — yrken som är mindre eftertraktade och med dåliga framtidsutsikter varför de huvudsakligen förmår rekrytera arbetskraft i de yngsta och äldsta åldersgrupperna. Denna typ är kopplad till de lågstatus- och låginkomstyrken på den sekundära arbetsmarknaden som fordrar minimal yrkesskicklighet och erfarenhet. Fyra andra kategorier urskiljs därutöver: (2) Yrken där unga arbetare är överrepresenterade, vilket gäller verksamheter organiserade kring framväxande teknologier, (3) Medelåldersdominerade yrken, bl a sådana som innefattar arbetsledande och övervakande funktioner, (4) Yrken med en hög andel äldre: dels yrken på tillbakagång, dels yrken som är flexibla i fråga om arbetstakt och prestationer såsom ofta är fallet bland egna företagare och i fria yrken, samt slutligen (5) Yrken med en uniform åldersfördelning som ett resultat av en mycket långsiktig sysselsättning som inom hantverk. De resonemang som kan föras utifrån observerade åldersfördelningar blir nödvändigtvis indirekta då det t o m idag är ytterst mödosamt att direkt studera mönster för sekvenser mellan jobb. De presenterar ändå ett både teoretiskt intressant och arbetsekonomiskt redskap för att fånga in väsentliga aspekter av arbetsmarknadssegmenteringen. För urbanhistorikern brukar kombinerade yrkes- och åldersuppgifter höra till de mer lättåtkomliga.

För beskrivningen av den tidiga industrialiseringens storstad är en enkel delning i en primär och en sekundär arbetsmarknad alltför grov. Den är alltför ensidigt inriktad på industrisektorn och förmår inte diskutera särdragen i den arbetsmarknad som skapades av den offentliga sektorn och som i åtskilliga metropoler var betydligt större än industrisektorn. Ett av dessa särdrag var att den offentliga sektorns sysselsättning i allt väsentligt var skyddad från föränd-

ringar på grund av teknologisk innovation. Arbetsuppgifterna lämpade sig sällan för mekanisering eller storskalig drift vilket också ledde till oprecisa krav på arbetsproduktivitet. Sysselsättningen var stabilare än inom såväl den sekundära som den primära delen av industrisektorn. Även om lönerna i underordnade positioner i den offentliga sektorn många gånger var mycket låga — ofta t o m lägre än i industriyrken — kunde de sysselsättningar den erbjöd ändå vara attraktiva tack vare de nämnda särdragen.

Den vidareutveckling av arbetsmarknadssegmenteringsteorin som Richard Edwards står bakom har just den förtjänsten att mera ta hänsyn till sådana särdrag. Han betraktar den enkla tudelningen som otillräcklig och vill i stället införa en distinktion mellan tre slag av arbetsmarknader genom att den primära sektorn spaltas upp på en underordnad och en oberoende del. Varje segment får definieras utifrån ett kluster av karakteristika, där ingen enskild indikator nödvändigtvis är utslagsgivande. Den *underordnade primära arbetsmarknaden* utmärks av viss stabilitet, relativt väldefinierade yrken, högre löner och bättre länknings mellan på varandra följande jobb än i den sekundära sektorn. Till det underordnade segmentet räknas traditionella industriarbetarjobb men också låga positioner i kontors- och administrativa yrken liksom en rad transport- och försäljningsjobb inom kärnekonomin. I motsats till situationen på den sekundära marknaden tenderar erfarenhet i jobbet att medföra en förbättrad och inte en försämrad ställning. Risker för arbetslöshet är också mindre och arbetskraftsomsättningen mycket lägre, fastän konjunkturrell eller cyklisk arbetslöshet inte behöver vara ovanlig på den underordnade marknaden.²¹

Den *oberoende primära arbetsmarknaden* å sin sida fordrar färdigheter av mer generell art, med krav på formell utbildning och självständiga initiativ. Jobben är inte centrerade kring maskiner, och den offentliga sektorn spelar en framträdande roll. En typisk grupp av jobb är de på mellannivå i företaget, som arbetsledare, bokhållare etc. Hantverkspräglade yrken bildar en annan komponent och lärare, läkare, advokater m fl en tredje. Inkomsterna är väsentligt högre än på den underordnade marknaden och erfarenhet ger ännu större fördelar. På grund av de större karriärmöjligheterna är anställningstiderna kortare än på den underordnade marknaden och av ungefär samma längd som på den sekundära. Edwards distinktion mellan en oberoende och en underordnad primär arbetsmarknad sammanfaller inte med skiljelinjen mellan privat och offentlig sysselsättning; båda typerna kan förekomma i vart och ett av segmenten. Begreppsapparaten åstadkommer något väsentligt även för den historiska analysen av de processer som genererar olikheter i inkomster och sysselsättning. Såväl inom privat som offentlig sysselsättning utanför den sekundära sektorn måste man räkna med så stora variationer i knytningarna till arbetsmarknaden att det är nödvändigt att hålla isär de tämligen okvalificerade jobben i den underordnade primära sektorn från de mer självständiga i den oberoende primära.

En klar empirisk begränsning i den sociologiska diskussionen på fältet ligger i att undersökningarna rört sig på en mycket aggregrad nivå. Vanligen är det he-

la branscher som klassificerats såsom tillhöriga det ena eller andra segmentet. För en historisk analys är detta självfallet oacceptabelt. Man förbiser då det fundamentala förhållandet att branscher inte är homogena med avseende på företagsstruktur utan att där kan uppträda såväl företag som ligger nära ekonomins marginella pol som sådana som tveklöst får räknas till kärnan. Det är t o m tveksamt om det ens är tillräckligt att arbeta med företag som helhet, inte bara därför att ett företag kan innehålla arbetsställen av olika karaktär, utan också därför att själva företagsstrukturen kan vara uppbyggd på en skiljelinje mellan marginella, till verksamheten löst knutna anställda och sådana som inte är det. Mellan dessa extrempunkter fanns i den tidiga industrialiseringens företag en bred skala. De ytterst markerade löneskillnaderna mellan olika slag av arbetare visar tydligt på förekomsten av en starkt differentierad arbetskraft. Som Wolfram Fischer demonstrerat för ett antal tyska fabriker mellan 1780 och 1850 var löneklyftorna ofta av storleksordningen 1 till 6 eller mer för vuxna manliga arbetare, och spännvidden var ännu mycket större om kvinno- eller barnarbetare jämförs med de bäst betalda. T o m bland vuxna okvalificerade arbetare finner man lönedifferenser av storleksordningen 1 till 4. Exempelen kan lätt mångfaldigas.²²

Det är realistiskt att anta, att människor i den tidiga industrialiseringsfasens urbana centra var knutna till ekonomin på kraftigt varierande villkor *även inom ett och samma yrke*. Det är just olikheterna i dessa villkor, som sannolikt avtog i ett senare skede av den ekonomiska tillväxten under 1800-talets andra hälft, som arbetsmarknadssegmenterings- och marginaliseringsansatserna ger värdefulla instrument för att fånga in. Teoribildningar som fokuseras mot dessa fenomen borde av urbanhistorikern kunna exploateras långt mer än vad som skett. Empiriskt torde det också ofta vara fullt möjligt att grovt skicka företag och arbetsplatser efter förhållanden som rör deras placering längs en marginalitetsdimension med hänsyn till bl a teknologisk nivå, branschtilhörighet och storlek. Exempelvis presenterar Kathleen Neils Conzen med stöd av primärmaterial till den amerikanska industristatistiken en detaljerad bild av branschstruktur och företagsstorlek i Milwaukee kring 1800-talets mitt. Samma källmaterial har utnyttjats av Bruce Laurie för Philadelphia och med hjälp av detta kan han fördela arbetarna inte bara branschvis utan också efter olika företags typer. Det bör heller inte vara svårt att fastställa om företag tillhörde expansiva, stagnerande eller tillbakagående branscher. Detta är vad Rainer Gömmel gjort för Nürnberg då han kartlägger fabriksarbetarnas inkomster separat för dessa tre kategorier av branscher.²³ Ingen av dessa författare kopplar emellertid dessa förhållanden till någon klass- eller stratifieringsteori.

3.2 Diskussionen inom agrarhistoria och agrarsociologi

Den andra av de huvudutgångspunkter som har ett stort potentiellt intresse för vidareutvecklingen av teorier kring urban klassdifferentiering är den som härstammar från agrarhistoria och agrarsociologi. I ett doktrinhistoriskt perspek-

tiv är det slående i hur hög grad det funnits barriärer mellan den urban- och den agrarhistoriska debatten kring orsakerna till socioekonomisk differentiering. Agrarforskare har lämnat relevanta bidrag också vad gäller utvecklandet av begreppsbildningar för beskrivningen av differentieringsförlopp över tiden samt av metodiska grepp ägnade att fånga in dynamiken i dessa företeelser. Det kan vara lämpligt att hämta några utgångspunkter i den i stora stycken avancerade ryska forskningen mellan sekelskiftet och 1920-talet, som på ett utomordentligt sätt har analyserats och vidareutvecklats av agrarsociologen Teodor Shanin.²⁴ Anknytningar till hans arbete kan göras på tre plan.

(1) På den begreppsmässiga nivån arbetar Shanin med en distinktion mellan två typer av socioekonomisk rörlighet på hushållsnivån: *centrifugal* resp *centripetal* rörlighet. Centrifugal rörlighet innebär en förstärkning av existerande olikheter genom att redan relativt ekonomiskt starka hushåll avancerar ytterligare i förhållande till de svaga. Centripetal rörlighet beskriver den motsatta situationen, i vilken sämre ställda hushåll rycker fram gentemot de mer framskjutna, varigenom en utjämning äger rum totalt sett. I statistiska studier av ett större antal hushåll iaktogs givetvis såväl centrifugala som centripetala tendenser, vilka sammantagna formade ett sammansatt mönster av *flerriktad* rörlighet. Ett specialfall av flerriktad rörlighet är den *cykliska*, i vilken likartade mönster återkommer över tiden. Begreppen avser att framhäva betydelsen av att gå bakom observerade nettoförändringar för att kunna analysera en komplex socioekonomisk dynamik i mer grundläggande termer. Fyrfältstabellen nedan anger fyra slag av observerad nettodifferentiering som alla är exempel på flerriktad rörlighet. Starka centrifugala tendenser i kombination med svaga centripetala resulterar i *polarisering* som nettoeffekt, medan svaga centrifugala tendenser tillsammans med starka centripetala åstadkommer *utjämning*.

Centrifugala tendenser	Centripetala tendenser	
	Starka	Svaga
Starka	Obestämt	Polarisering
Svaga	Utjämning	Obestämt

Oavsett dessa rörlighetstyper kunde hushållens ställning också influeras av vad Shanin kallar *aggregerade förskjutningar* uppåt eller nedåt, dvs generella uppgångar eller nedgångar som berörde såväl rika som fattiga hushåll. Medan graden av polarisering mellan hushåll i statistiska termer skulle kunna mätas med ett spridningsmått, skulle aggregerade förskjutningar uppåt eller nedåt ta sig uttryck i ett stigande eller sjunkande centralvärde. Begreppsapparaten ligger som synes på en sådan abstraktionsnivå att den lika väl kan utnyttjas för att kartlägga processer i den urbana som den agrara kontexten.

(2) På metodplanet insåg somliga ryska agrarekonomer redan kring sekelskiftet betydelsen av att utforma metoder för att följa ett större antal enskilda bondehushåll från deras bildande och framåt över tiden. Endast på detta sätt kunde man få en realistisk bild av de förhållanden som åstadkom förändringar i hus-

hållens socioekonomiska position. De resonemang som fördes för att motivera denna metod, som naturligtvis var ytterst arbetskrävande, påminner starkt om de argument som återkommit i senare års forskning med longitudinella metoder kring mikroekonomiskt och mikrodemografiskt beteende. Frågan är om någon metod att analysera historiska data återupptäckts så många gånger av varandra oberoende forskare.

(3) Vilka var då de viktigaste principiella förklaringarna till de observerade mönstren? Två huvudgrupper kan urskiljas, en orienterad mot ekonomiska och en mot demografiska faktorer. Ingen av förklaringstyperna kan emellertid renodlas utan snarare är det samspelet mellan ekonomi och demografi som fordrar mest av diskussion.

Bland ekonomiska faktorer som genererade polarisering hade naturligtvis hypotesen om *kumulering av ekonomiska för- och nackdelar* en framskjuten plats. De hushåll som lyckats ackumulera kapital ansågs ha skaffat sig en fördel i deras fortsatta utveckling.

De ryska studierna indikerade emellertid också företeelser som verkade i motsatt, dvs utjämnande riktning. För det första fanns tydliga tendenser till *pulvrisering* eller delning av egendom som var positivt korrelerade med hushållens ekonomiska nivå. Delning brukade innebära att de nybildade hushållen måste starta på en låg förmögenhetsnivå, samtidigt som den demografiska tillväxten bland dem tenderade att ytterligare sänka denna nivå i per capitatermer. För det andra *elimineras* en del hushåll på grund av utflyttning, sammangående med andra hushåll eller att de av andra skäl upphörde att existera som självständiga enheter. Sammanslagning var vanligare bland fattiga hushåll eftersom de normalt åstadkoms av krissituationer som dödsfall. Kännetecknande för hushåll som gick samman med ett annat var att de ofta saknade arbetsföra manliga medlemmar. Sammanslagningen innebar att hushållets resurser förstärktes. Utflyttning, slutligen, drevs ofta fram av otillräckliga försörjningsmöjligheter för de yngre och berörde därför fattiga hushåll i större omfattning än rika. Både pulvrisering och eliminering motverkade således polarisering.

Kumulering av ekonomiska för- och nackdelar, pulvrisering och eliminering skulle sammantagna producera en flerriktad rörlighet. För den urbana kontexten måste man räkna med likartade samband, om än med olika styrka, mellan hushållens förmögenhet, pulvrisering, sammanslagning och utflyttning. För en större stad finns det t o m skäl att vänta sig en större frekvens av eliminering eller sammanslagningar av hushåll i fattigare skikt, delvis beroende på den högre dödligheten som dessutom särskilt drabbade män.²⁵ Likaså kan det knappast råda någon tvekan om det negativa sambandet mellan förmögenhet och utflyttning. "Those who moved out of Boston were the poorest and least successful members of the community", skriver Allan Kulikoff för 1700-talets sista decennier,²⁶ och detta mönster var säkert det normala.

Men för större urbana centra måste man till skillnad från agrarsamhället räkna med en inflyttning som kraftigt översteg utflyttningen. En stad som Stockholm, som normalt hade dödlighetsöverskott, var för sin tillväxt helt beroende

av detta inflyttningsöverskott. Eftersom inflyttarna tenderade att befinna sig på låga sociala positioner och att hamna på låga startpositioner i den urbana klasstrukturen, måste inflyttningen ha verkat i centrifugal riktning. Migrationsprocessen som helhet, innefattande både in- och utflyttning, bör således ha haft centrifugala nettoeffekter.

Faktorerna ovan kunde i de ryska studierna sammantagna göra reda för en stor del av den observerade socioekonomiska rörligheten. En residual, en oförklarad komponent återstod emellertid. En huvudansats i försöken att förklara denna restpost tog fasta på *demografiska faktorer*. Mest välkänd är naturligtvis Chyanovs diskussion kring hushållets arbete/konsumtionsbalans, som på ett predikterbart sätt varierade över hushållets livscykel och som tvingade fram ekonomiska anpassningar. Mer generellt förtjänar särskilt tre sidor av de demografiska processerna — *familjebildning, åldrande och dödlighet* — att diskuteras.

I likhet med agrara förhållanden var den urbana fertiliteten generellt positivt korrelerad med ekonomisk nivå, vilket bör ha givit upphov till liknande mönster för arbetskraftsutbyten mellan hushåll på olika nivåer i klasstrukturen. Fatigare hushåll svarade således för ett arbetskraftsutbud av barn som började sin yrkesverksamhet hos mer förmögna hushåll. Den ålder vid vilken barn tvingades lämna hushållet för förvärvsarbete bör utgöra en någorlunda god indikator på den ekonomiska pressen på hushållet. För agrara ekonomier har Gerhard Lenski och Franklin Mendels båda betraktat fertiliteten som en avgörande stratifieringsmekanism under förindustriella förhållanden.²⁷ Utbudet av ny arbetskraft överstiger regelmässigt tillgången på sociala positioner på den föregående generationens nivå. I bondehushållen är en hög fertilitet fördelaktig för föräldrarna som därmed får tillgång till billig arbetskraft, men barnens rörlighetsutsikter försämras. Den förutsättning om ett begränsat ekonomiskt expansionsutrymme, som denna tes bygger på, saknar motsvarighet på den urbana arenan, där det följaktligen inte finns skäl att vänta sig centrifugala effekter av denna orsak. Både det positiva sambandet mellan fertilitet och förmögenhet och det nämnda arbetskraftsutbytet, som förbättrade försörjningsläget för fattiga hushåll, bör snarare ha verkat i centripetal riktning.

I Katz tidigare refererade studie behandlade han av allt att döma åldersvarianbeln som om den vore linjärt relaterad till ekonomisk ställning. Det finns emellertid en betydande litteratur som indikerar att människors socioekonomiska position inte kan väntas vara linjärt eller ens monotont relaterad till åldern. Vid sekelskiftet arbetade Seebohm Rowntree med begreppet *livscykel* i sin klassiska studie av fattigdom bland arbetare i York, och redan tre decennier tidigare hade Louis Reybaud observerat liknande mönster bland franska textilarbetare. Riskerna att hamna under fattigdomsstreet var enligt dem störst under tre skilda stadier av livet: i barndomen, efter familjebildningen under den fas då de äldsta barnen ännu inte kunde bidra till familjens försörjning, och slutligen under ålderdomen. Michael Anderson har för Preston vid 1800-talets mitt vidareutvecklat denna analys och funnit att begreppet *life cycle stage*, som definieras inte en-

bart utifrån åldern utan också med hänsyn till antalet underåriga barn m m, har ett betydande förklaringsvärde då man vill förklara fattigdomsvariationerna. Även inom ett och samma yrke uppträder således en socioekonomisk differentiering efter livscykelstadium.²⁸

Det är knappast någon tillfällighet att dessa uppfattningar om det icke-linjära sambandet mellan ålder och socioekonomisk ställning formats utifrån urbana observationer. Relationen tenderade troligen att vara mer linjär i agrara ekonomier. Jämförelser mellan det svenska agrarsamhället och Stockholm vid 1800-talets mitt har således visat starkare samband mellan ålder och risken att vara fattig på landsbygden.²⁹ För agrara underskikt fanns knappast några alternativ mellan att å ena sidan delta i hårt manuellt arbete — om än med stora säsongsvariationer — och att å andra sidan falla ned i fattigdom då arbetsförmågan avtagit under en viss gräns. Med sin mer varierade arbetsmarknad inrymde det urbana samhället flera typer av yrkesverksamhet som var och en kunde ha sin karakteristiska åldersprofil, som vi tidigare varit inne på. Detta understryker vikten av att hålla möjligheten öppen för mycket komplexa samband i detta avseende.

En intressant fråga som tagits upp av bl a sociologerna John C Henretta och Richard T Campbell gäller betydelsen av systematiska resp osystematiska faktorerers effekter på den ekonomiska ställningen under ålderdomen. Enligt Christopher Jencks växer de slumpmässiga inflytelserna på människors socioekonomiska position under ålderdomen, så att den faktiska ställningen får relativt svaga samband med den man haft tidigare. Henretta och Campbell hävdar gentemot detta att amerikanska 1970-talsdata klart demonstrerar att de faktorer som bestämmer ställningen under ålderdomen är desamma som de som påverkat inkomsten tidigare under livet (social bakgrund, utbildning och civilstånd). Dessa författare framhåver således kontinuiteten och stabiliteten i klasspersistensen och tonar ned mer opredikterbara faktorer som skulle generera instabilitet.³⁰

För den tidiga industrialiseringens metropol, där kraftiga förskjutningar nedåt i ekonomiska villkor inte begränsades av ett socialt skydds nät, finns det naturligtvis mera som talar för realismen i Jencks tolkning. Just övergångsfallen mellan arbetsför och icke arbetsför ålder måste ha varit en kritisk period. Samtidigt får man räkna med att sambandet mellan socioekonomisk position före och under ålderdomen varierade systematiskt mellan klasser. För en någorlunda tryggad ålderdom fordrades att man passerat en viss tröskel ekonomiskt. Existerande klyftor inom ett och samma yrke bör ha accentuerats ytterligare efter utträdet ur arbetskraften.

I lika hög grad som för agrarekonomier kan man för större urbana centra åtminstone fram till napoleonkrigen iaktta mortalitetskriser av *l'ancien type*, kännetecknade av ytterst kraftiga fluktuationer. Bakom svängningarna låg täta kriser, ofta kopplade till krig eller epidemier. Arthur Imhof sätter för Berlin slutpunkten på denna kategori av kriser kring 1810.³¹ Men dödlighetsnivåer på över 40 promille var under hela första hälften av 1800-talet vanliga i städer som

Wien och Stockholm.³² Förutom den centripetala effekt som dödligheten hade genom att eliminera fattiga hushåll oftare än rika, och som diskuterats ovan, måste en hög dödlighet ha fått två andra effekter på klasstruktureringen. För det första åstadkom den frekventa avbrott i levnadsvanor, särskilt i underskikt men också många gånger bland människor som inlett en ackumulationsprocess. Detta bör i sin tur ha medfört att investeringar i humankapital via yrkesutbildning etc tenderade att ge låg avkastning. För det andra skapade dödligheten i stor skala lediga positioner i systemet, framför allt på de lägre nivåerna bland män, och mycket talar för att dessa positioner snabbt fylldes på av inflyttade. En rimlig hypotes vore, att urbana dödlighetskriser tenderade att så gott som omedelbart leda till ökad inflyttning.

Slutligen borde det vara självklart att utnyttja variabeln *kön* i varje analys av ekonomisk variation. All tillgänglig information talar för att kvinnornas situation var mera utsatt än männens och att de var överrepresenterade i de lägsta sociala positionerna. Neale hävdar också att kvinnorna bildar ett underskikt inom var och en av hans fem klasser. Man kan räkna med att finna ett signifikant samband mellan kön och ekonomisk position som också existerade *inom yrkesgrupper*.³³

Även sedan hänsyn tagits till de ekonomiska och demografiska effekter på klasstruktureringen som diskuterats här, kommer naturligtvis inte all variation i socioekonomisk position att kunna förklaras. Liksom de ryska agrarekonomerna och Shanin hävdade kommer en residual att kvarstå som sammanhänger med de *slumpmässiga fluktuationer* som på ett oförutsebart sätt rubbade existensbetingelserna för hushåll, exempelvis genom sjukdom, konflikter eller marknadsförändringar. Dessa fluktuationer måste ha varit frekventa och haft stort genomslag i en marknadskänslig urban ekonomi med ett stort inslag av småägare.³⁴

4. Sammanfattande synpunkter

Det är dags att söka dra samman trådarna i vad som sagts ovan om faktorer bakom den socioekonomiska differentieringen. Även för den urbana arenan förefaller det vara fruktbart att hålla isär många av de effekter som figurerat i den agrarteoretiska diskussionen, fastän deras inbördes betydelse och styrka inte alls behöver vara densamma. Kumulering av ekonomiska för- och nackdelar bör på grund av typiska urbana demografiska förhållanden med hög dödlighet ha verkat centrifugalt i mindre grad än i agrara ekonomier. Å andra sidan måste den parallella förekomsten av enkla och avancerade teknologier ha tenderat att åstadkomma en totalt sett större förmögenhetsspridning än i en bondeekonomi. Eliminering, utflyttning och sammanslagning bör ha verkat centripetalt på likartat sätt som i en agrar ekonomi men å andra sidan bör inflyttningen ha haft ännu större centrifugala verkningar än vad utflyttningen hade. Fertiliteten bör ha spelat mycket mindre roll som centrifugal mekanism än i agrarekonomier, både på grund av den lägre reproduktionen och det positiva sambandet mel-

lan fertilitet och socioekonomisk position. Ålderseffekterna på social ställning bör ha varit komplexa beroende på variationen i ekonomisk struktur. En intressant empirisk uppgift vore att ta reda på om ett begränsat antal typer av yrkes- och ålderssegment inom arbetskraften kan iakttas, som kan återföras på grundläggande arbetsmarknadsmekanismer. Övergången från arbetsför till icke arbetsför ålder var sannolikt knuten till vidgade ekonomiska klyftor inom populationen, och för majoriteten av befolkningen innebar den stora risker för en väsentligt försämrad ställning.

Tyngdpunkten i den föregående framställningen har legat på att ringa in de ekonomiska och demografiska förhållanden som kan bidra till att förklara ekonomisk variation *inom* yrkeskategorier. Sätillvida har mina strävanden haft en webersk anstrykning. För urbanhistorikern är det angeläget att finna en väg mellan å ena sidan en överförenklad marxistisk klassanalys som ensidigt riktar in sig på enskildheter i den komplexa klassformeringsprocessen och å andra sidan en icke-marxistisk, empiristisk analys som i karakteristiken av en mångfald sociala grupperingar tappar det övergripande perspektivet.

NOTER

1. Frank Parkin, Social stratification, i: *History of sociological analysis*, eds Tom Bottomore och Robert Nisbet (London 1978), s 605.
2. Parkin, a a; Anthony Giddens, *The class structure of the advanced societies*, 2nd ed (London 1981), kap 2.
3. Stephen Thernstrom, *Poverty and progress: social mobility in a nineteenth century city* (Cambridge, Mass 1964).
4. Peter R Knights, *The plain people of Boston, 1830—1860* (New York 1971), s 119.
5. Giddens, a a; Michael B Katz, Social class in North American urban history. *Journal of interdisciplinary history* 11 (1981); Erik Olin Wright och Luca Perrone, Marxist class categories and income inequality. *American sociological review* 42 (1977).
6. Allan Kulikoff, The progress of inequality in Revolutionary Boston. *William and Mary quarterly* 28 (1971), s 387 not 22.
7. Teodor Shanin, *The awkward class; political sociology of peasantry in a developing country, Russia 1910—1925* (Oxford 1972), s 213.
8. Ulf Jonsson, *Jordmagnater, landbönder och torpare i sydöstra Södermanland 1800—1880* (Stockholm 1980), kap 3.
9. Se bl a Dag Sörbom och Karl G Jöreskog, The use of LISREL in sociological model building, i: *Factor analysis and measurement in sociological research*, eds David F Jackson och Edgar F Borgatta (Beverly Hills 1981), och där anförd litteratur.
10. Denna punkt framhävs av Robert V Robinson och Jonathan Kelley, Class as conceived by Marx and Dahrendorf: effects on income inequality and politics in the United States and Great Britain. *American sociological review* 44 (1979), s 42.
11. Diedrich Saalfeld, Kriterien für eine quantifizierende Darstellung der sozialen Differenzierung einer historischen Gesellschaft — das Beispiel Göttingen 1760 bis 1860, i: *Quantitative Methoden in der historisch-sozialwissenschaftlichen Forschung*, hrsg. H Best och H Mann (Stuttgart 1977).
12. R S Neale, *Class in English history 1680—1850* (Oxford 1981), kap 5.
13. John Foster, *Class struggle and the industrial revolution; early industrial capitalism in three English towns* (London 1974).
14. Jürgen Kocka, The study of social mobility and the formation of the working class in the 19th century. *Mouvement social* 1980.
15. Ronald D'Amico och Timothy Brown, Patterns of labor mobility in a dual economy: the case of semiskilled and unskilled workers. *Social science research* 11 (1982).
16. Charles Tolbert, Patrick M Horan och E M Beck, The structure of economic segmentation: a dual economy approach. *American journal of sociology* 85 (1980); D'Amico och Brown, a a; Robert L Kaufman och Seymour Spilerman, The age structures of occupations and jobs. *American journal of sociology* 87 (1982).

17. Anibal Quijano Obregón, The marginal pole of the economy and the marginalised labour force. *Economy and society* 3 (1974). För diskussioner kring marginaliserings- och proletariseringprocesser i 1800-talets svenska agrarsamhälle se Johan Söderberg, *Agrar fattigdom i Sydsverige under 1800-talet* (Stockholm 1978), s 126—35, och Söderberg, Causes of poverty in Sweden during the nineteenth century. *Journal of European economic history* 11 (1982).
18. Rodolfo Stavenhagen, Marginality, participation, and agrarian structure in Latin America. *International Institute for labour studies, Bulletin* 7 (1970).
19. Teresa Sullivan, *Marginal workers, marginal jobs; the underutilization of American workers* (Austin, Texas 1978).
20. Kaufman och Spilerman, a a.
21. Richard Edwards, *Contested terrain; the transformation of the workplace in the twentieth century* (New York 1979), kap 9.
22. Wolfram Fischer, *Wirtschaft und Gesellschaft im Zeitalter der Industrialisierung* (Göttingen 1972), s 266 ff.
23. Kathleen Neils Conzen, *Immigrant Milwaukee 1836—1860; accommodation and community in a frontier city* (Cambridge, Mass 1976), s 140 ff; Bruce Laurie, *Working people of Philadelphia, 1800—1850* (Philadelphia 1980), s 14 ff; Rainer Gömmel, *Wachstum und Konjunktur der Nürnberger Wirtschaft (1815—1914)* (Stuttgart 1978), s 114 ff.
24. Shanin, a a, kap 3—6.
25. För en komparativ studie av urbana dödlighetsmönster under 1800-talets första hälft se Ulf Jonsson, *Mortality patterns in 19th century Stockholm*. Research report No. 2. The Project 'Stagnating Metropolis: Growth Problems and Social Inequality in Stockholm, 1760—1850', Department of Economic History, University of Stockholm 1984.
26. Kulikoff, a a, s 402.
27. Gerhard E Lenski, *Power and privilege* (New York 1966), s 290 ff; Franklin F Mendels, Social mobility and phases of industrialization. *Journal of interdisciplinary history* 7 (1976).
28. Seebohm Rowntree, *Poverty; a study of town life* (London 1901); för Reybaud se Louise Tilly, Occupational structure, women's work, and demographic change in two French industrial cities, Anzin and Roubaix, 1872—1906, i: *Time, space, and man; essays on microdemography*, eds Jan Sundin och Erik Söderlund (Stockholm 1979), s 115; Michael Anderson, *Family structure in nineteenth century Lancashire* (Cambridge 1971).
29. Johan Söderberg, *Poverty and social structure in Stockholm in 1850*. Research report No. 1. The project 'Stagnating Metropolis: Growth Problems and Social Inequality in Stockholm, 1760—1850', Department of Economic History, University of Stockholm 1982.
30. John C Henretta och Richard T Campbell, Status attainment and status maintenance: a study of stratification in old age. *American sociological review* 41 (1976).
31. Arthur Imhof, Mortalität in Berlin vom 18. bis 20. Jahrhundert. *Berliner Statistik* 8/1977.
32. För Wien se Josef Ehmer, *Familienstruktur und Arbeitsorganisation im frühindustriellen Wien* (München 1980), s 55; dödstal för Stockholm i *Statistisk årsbok för Stockholms stad* 38 (1905), s 66 ff.
33. För likartade synpunkter se Robert Bibb och William H Form, The effects of industrial, occupational, and sex stratification on wages in blue-collar markets. *Social forces* 55 (1977).
34. Shanin, a a, s 115.